

nimi raziskavami ali boljše literaturo, ki posredno ali neposredno zadeva tudi avtorjevo temo, in nedoročenostjo avtorjeve predstavitve. Menim, da je vzrok za to predvsem v preskopem upoštevanju vrste pomembnih virov, tudi spominskega gradiva, ki je bilo v veliki meri objavljeno v povojni slovenski publicistiki in kot že rečeno premajhna uporaba novejših slovenskih historiografij.

S temi pripombami pa nikakor ne želim zmanjšati vrednosti dela in pa zanikati novo kvaliteto v obravnavi tega silno zapletenega političnega in družbenoekonomskega vprašanja.

Anka Vidovič-Miklavčič

Mladen Stefanović, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934—1945*. Narodna knjiga, Beograd 1984, ilustr., 360 strani.

V letih okupacije Jugoslavije se je pod vodstvom komunistične partije proti zasedbenim oblastem organiziral odpor, za katerega upravičeno ponosno lahko trdimo, da ni bil le navadno odporniško gibanje, primerljivo s podobnimi širom Evrope, temveč pravo narodnoosvobodilno gibanje. Kot ponavadi rečemo, je le-to preraščalo hkrati tudi že v revolucijo ter postalo že med vojno nosilec nove države, mimo in predvsem tudi proti stari državi, ki se je tako slabo izkazala tako pred vojno, še posebej pa v aprilski vojni 1941. Nerešena socialna ter nacionalna nasprotja so napovedovala njen propad ob prvi resnejši preizkušnji. Tako se je tudi zgodilo, potrdilo pa se je tudi s popolno moralno kapitulacijo vladajočega sloja kot tudi narodnopolitičnim nihilizmom, ki se je kazal predvsem v razraščanju vsakovrstnih kolaboracionizmov, ki so bili pogosto med seboj skregani na življenje in smrt. Nadaljni razvoj je te kolaboracionizme dovedel v narodno izdajstvo ter tudi v nepredstavljive zločine tako nad drugimi kot tudi nad lastnimi narodi. Jugoslavije se je tedaj pokazala kot dežela ekstremov, tako v dobrem kot v slabem, kar ni jemalo vetra iz jader tistih, ki so operirali s pojmom »balkanizacija«.

Narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji je bilo enotno, predvsem enotno politično in vojaško vodeno. Tega nikakor ni bilo mogoče reči za protirevolucionarno stran, kar je bil dokaz več za njeno brezizhodnost. Celo v okviru enega naroda se je oblikovalo lahko več političnih organizacij ali vojaških kolaboracionističnih formacij, ki so si bile včasih celo v nasprotju, posebej v začetku. Seveda je za tak razvoj v dobršni meri »zaslužen« okupator, ki je pač držal v svojih rokah vse tedaj pomembne vzvode odločitev. V okupirani Srbiji, ki nas tokrat zanima, se je formirala kvizlinška uprava Milana Nedića, ki je imela na razpolago vsaj dvojne kolaboracionističnih policijskih formacij, dalje napol ilegalno četniško gibanje Draže Mihailovića, ki je imelo ambicije vsejugoslovskega pendanta NOG, in končno srbsko fašistično gibanje Zbor, ki mu je še izpred vojne načeloval Dimitrije Ljotić. Vsaj v začetku je obstajalo tudi več vrst srbskih četnikov, da ne govorimo o onih, ki so se formirali v ostalih pokrajinah bivše Jugoslavije.

Jugoslovanski zgodovinarji so se v zadnjem desetletju začeli intenzivno posvečati tudi raziskavam narodnega izdajstva in kontrarevolucije v naših

pokrajinah. Kar se tiče Srbije, je najbolj resno raziskavo o četništvu zastavil Jovan Marjanović, ki pa mu je žal smrt preprečila, da bi o tem izdal več kot eno knjigo. V prevodu je pri nas izšla tudi študija o četnikih izpod peresa ameriškega rojaka Joza Tomasevicha. Veliko je o Draži Mihailoviću zadnje čase objavil Nikola Milovanović, omeniti pa gre še Branka Latasa in druge. Nedićevo kvislinško upravo je v dveh knjigah dodobra obdelal Milan Borković. Leta 1984 pa je končno izšla tudi knjiga o Ljotiću in njegovem gibanju, o kateri nameravamo spregovoriti nekaj besed.

V tej knjigi je pravzaprav objavljena skrajšana verzija doktorske disertacije, ki jo je avtor zagovarjal leta 1981 na filozofski fakulteti prištinske univerze. Samo dejstvo, da je avtor prvotno napisal širši tekst, mi pa imamo na razpolago le krajšega, je za kritični pristop do branja nekoliko neugodno, saj se lahko zgodi, da bomo avtorju očitali nekaj, kar je v integralnem besedilu predstavljeno drugače ipd. Toda tu ni pomoči, izhajati pač moramo iz tistega, s čimer razpolagamo. Ljotićev Zbor predstavlja v jugoslovanski zgodovini nekaj posebnega. Poleg ustaštva je pred vojno edino pri nas predstavljalo sicer po Evropi bogato zastopano gibanje fašizma, ki je v dveh važnih državah celo že osvojilo oblast. Toda ustaštvo je bilo predvsem obsedeno s separatizmom in terorizmom ter zato v Jugoslaviji prepovedano in preganjano in je lahko delovalo legalno le v tujini, v domovini pa podtalno. Ljotićevstvo je na drugi strani sicer tudi izhajalo iz nacionalističnih tradicij predvsem enega naroda, to je iz velikosrbstva, toda prav to dejstvo mu je v danem položaju že samo dajalo neke legalne prednosti, pač glede na prevladujoč položaj srbstva v tedanji državi. Bilo je naperjeno predvsem proti hrvatskemu »separatizmu« ter kot državotvorne priznavalo zgolj Srbe ter jih pozivalo »na okup«. Pri pravi, državni politiki bi poleg njih lahko sodelovali samo še t. i. nacionalni Hrvati in Slovenci, ki pa bi predvsem v armadi morali vodilno vlogo prepustiti izključno Srbom. Drugače je Ljotićevo gibanje imelo ambicije, da postane vsejugoslovansko, kar se je kazalo tudi v tem, da sta se mu pridružila tudi Jugoslovanska akcija ter slovensko Združenje borcev Boj. Nič pa ne vemo, in tudi naš avtor o tem molči, o eventualni povezavi tradicije Orjune ter novim jugoslovanskim fašizmom v 30. letih. Tudi Ljotić je bil po poklicu pravnik in zdi se, da ta poklic privlači avtoritativne ljudi, ki se vsi, ko imajo priložnost, ukvarjajo z vzpostavljanjem »reda in miru« za vsako ceno. Bil je tudi obseden z religiozno vizijo in v tem smislu sta nanj vplivala tudi Charles Maurras in Blaise Pascal. Slednjega je avtor nekoliko zlobno razglasil za umobolnega. Čeprav je za Ljotićeve nazore sprva značilno predvsem eklektično seštevanje posameznih ideoloških sestavin, pa je med leti 1930 in 1935 le uspel sestaviti sklop nazorov, ki jih brez pomisleka lahko razglasimo za fašizem, predvsem srbski fašizem. Nacionalni predznak je potreben, saj smo pri Ljotiću priča izrednemu poudarjanju narodnega, biološkega, krvi in zemlje, ljudskega jezika, skupnostnega čutenja nasproti individualnemu ipd., kjer pač ni moč zanikati sličnosti z nemškimi nacizmom, vendar je jasno razviden srbski in balkanski akcent. Vse to je bilo garnirano z antisemitizmom in protikomunizmom ter politično artikulirano z zavzemanjem za korporativni sistem in za prenehanje razrednih spopadov, s poudarjanjem vloge vodje in podprto z bučno in vsiljivo propa-

gando ter nasilnim nastopanjem, tako da o značaju tega gibanja ne more biti več nobenega dvoma.

Avtor je razvoju ideologije srbskega fašizma sicer v neki meri sledil, vendar za naš okus nekoliko preveč suhoparno in dosledno samo s stališča uradnega marksizma, kar dandanes deluje omejujoče pri analizi družbenih pojavov. Drugače se je pisec posvetil predvsem prikazu zunanjih, političnih manifestacij »Jugoslovanskega ljudskega gibanja Zbor« ter predvsem njegovega vodje Dimitrija Ljotića. Gre za njegove predloge kralju in pozneje knezu Pavlu o ukinitvi političnih strank in preureditvi države v stanovskem smislu ipd., kar je vse ostalo brez odmeva. Ljotić je zato svoj Zbor, ki je formalno nastal z združitvijo več predhodnih sorodnih skupin 6. 1. 1935 (!), pognal tudi v politični boj. Skušal se je organizirati po vsej državi in to kapilarno in sodeloval je s svojo listo na volitvah leta 1935 in 1938. Tu je doživel popoln neuspeh, saj je zanj volil komaj vsak stoti volilec in ni dosegel niti enega poslanskega mandata. Še najboljše rezultate je dosegel v rodnem Smederevu in pa v Dravski banovini. Napredne sile so seveda takoj začutile, kam pelje Ljotićev voz ter so stopile v protiofenzivo. Važna epizoda v tem je bilo tudi razbitje Ljotićevega volilnega zborovanja 13. 4. 1935 v Ljubljani, česar pa avtor ne omenja. Srbski nesojeni fűhrer je uvidel nemoč legalne poti ter je pričel z že omenjeno metodo pritiska na dvor in vlado, kjer pa je prišel v spor s Stojadinovićem, ki je v njem videl nadležnega in predvsem prehitrega konkurenta v vpeljevanju avtoritativnega režima v Jugoslaviji po italijanskem oziroma nemškemu vzoru. Po aferi »Tehnična unija« je bil Ljotić razkrinkan kot nacistični plačanec, ko pa so njegovi pristaši leta 1940 izvedli še odkrit teroristični napad na napredne študente Gradbene fakultete v Beogradu, je vladi prekipelo ter je prepovedala delovanje Zbora. Pri tem ji pa ni uspelo aretirati samega Ljotića, ki je do okupacije nato živel v ilegali. V celoti je avtor predvojno aktivnost Zbora prikazal na slabih sto straneh, kar predstavlja manj kot tretjino teksta in to razmerje smatramo za ustrezno.

Ostali dve tretjini knjige sta posvečeni delovanju Zbora v letih 1941—1945. Glavna značilnost tega obdobja je seveda njegova brezrezervna kolaboracija z nemškim okupatorjem ter sodelovanje v sistemu Nedićeve kvislinške uprave. Pravzaprav so tozadevno že dovolj zgovorni naslovi poglavij tega dela knjige. Naj jih zato naštejemo: Zaslomba okupatorju — mesto Ljotićevega Zbora v kvislinškem režimu, Oborožena sila kontrarevolucije, Kvislinški načrti o preureditvi Srbije, Koncentracija sil kontrarevolucije ter njihov zlom. Pravzaprav je avtor dal nekoliko preveč poudarka opisovanju akcij in manevriranja Nedićeve »Vlade narodne rešitve« ter nemškega okupacijskega sistema, nekoliko premalo pa se je osredotočil na Ljotića samega ter na delovanje njegovih pristašev. Kljub temu pa nam po branju le ostanejo vtisi o poglavitnih značilnostih tega izdajalskega in fašističnega srbskega gibanja. Najprej je gibanje iz svojega naslova seveda izločilo pridevnik »jugoslovanski«, kar pa Ljotiću posebej proti koncu vojne ni preprečevalo, da se ne bi tesno povezal z Mihailovićem ter emigrantsko vlado in pozival kralja Petra na povratek v domovino. Tedaj je pač šlo že za obupne poskuse združitve vseh protirevolucionarnih sil, z delno izjemo ustašev, v hotenju zajeziiti zmagovito napredovanje NOG in NOVJ. Ljotić nato ustanovi svoje prostovoljske odrede, v katere vstopajo tudi

njegovi pristaši iz drugih delov bivše Jugoslavije, tudi iz Slovenije. Ti odredi so se fanatično borili proti srbskim partizanom, a v tem fanatizmu zagrešili tudi nič koliko krvavih zločinov, omenimo naj samo njihovo sodelovanje pri pokolu v Kragujevcu. Ti odredi so se konec leta 1942 pretvorili v bataljone ter združili v t. i. Srbski dobrovoljski korpus, ki mu je načeloval znani kolaboracionist Kosta Mušicki. No, srbske kolaboracioniste je prve dohitel trenutek resnice, saj so se morali jeseni 1944 skupaj s svojimi gospodarji umakniti iz Srbije pred napredujočimi partizani ter Rdečo armado. Nacisti so jim ponudili zatočišče v Sloveniji, konkretno na Primorskem in Notranjskem, kamor so kasneje pribežali tudi nedičevci ter del četnikov. Tudi tu jih je nacistična policijska oblast seveda pridno izrabljala za boj proti partizanom ter za teroristične nastope proti prebivalstvu, tokrat slovenskemu. Skoncentrirani so bili v Postojni, Št. Petru na Krasu in Ilirski Bistrici, bolnico pa so imeli v Logatcu. Ljotić se je skupaj z drugimi srbskimi kolaboracionističnimi voditelji ter v dogovoru z Mihailovičem lotil povezovanja vseh protirevolucionarnih sil v Sloveniji kot baze za bodočo protirevolucionarno protiofenzivo, ki naj bi jo podprli tudi zahodni zavezniki. Po njegovem naj bi za razliko od 1. svetovne vojne, ko se je osvoboditev pričela v Solunu, to pot »osvoboditev« prišla od Triglava. Tesno je sodeloval tudi z Narodnim odborom in kot rezultat te akcije je bila tudi proglasitev »slovenske vlade« na Taboru 3. 5. 1945. Tega pa sam ni več dočakal, saj se je že 23. 4. smrtno ponesrečil pri Ajdovščini ter so ga nato ljotičevci pokopali v Gorici. Njegovi dobrovoljci so se ob neizbežnem koncu umaknili v Furlanijo in na Koroško, pri čemer so bili tisti iz Avstrije tudi kmalu vrnjeni novi jugoslovanski oblasti. Kasneje se je isto zgodilo tudi z njihovim komandantom Kosto Mušickim.

Avtor je knjigi dodal kar 28 strani fotografij, med katerimi so nekatere tudi iz Slovenije. Dodal je tudi podroben seznam virov in literature in končno tudi imenski indeks. Tako je fizična in metodološka podoba knjige prav lepo zaokrožena, kar delno lahko rečemo tudi za njeno vsebino. Pisec je zbral in uporabljal ogromno količino arhivskih dokumentov, predvsem seveda iz beograjskih arhivov, a tudi iz nemških ter še mikrofilme dokumentov iz ZDA. Tudi naštetá literatura je impozantna, vendar jo je uporabljal zelo neenakomerno, pač po zaslugi dejstva, da je določenim problemom dajal več pozornosti kot drugim. Precej pa je uporabljal ter tudi obširno citiral literaturo ljotičevskih emigrantov, ki so po vojni v tujini zelo aktivni ter v Münchnu izdajajo tudi svoj časopis Iskra. Prav ob tem se ponuja tudi vprašanje, zakaj avtor ni nadaljeval svoje raziskave tudi za obdobje po letu 1945, kot je npr. za ustaše storil Bogdan Krizman. Pripomb bi lahko našteali še nekaj, npr. šibak analitičen pristop v zvezi s socialno, nacionalno in tudi teritorialno strukturo pripadnikov Zbora pred vojno. Kako obrazložiti kar množično članstvo intelektualcev v Zboru? Skoraj ničesar ni moč prebrati o delovanju zborošev na univerzi, vemo pa, da so bili zelo aktivni na ljubljanski univerzi, omenimo samo društvo Edinstvo. Ničesar ni o delovanju na srednjih šolah, prav tako pa je le skopo opisano delovanje banovinskih in nižjih odborov Zbora, ki pa je vendarle bil zelo dobro in razvejano organiziran. V Zaključku trdi avtor, da Ljotičeva akcija pred vojno ni uspela zaradi krepitve revolucionarnih sil. S tako trditvijo se seveda ni moč strinjati, saj so bile te sile kljub vsemu še sorazmerno šibke.

Glavni vzrok za neuspeh jugoslovanskega fašizma je prej iskati v zanj neugodni družbeni in socialni strukturi prebivalstva in navsezadnje tudi v vsesplošni zaostalosti jugoslovanske družbe. Primerjava z uspešnostjo ali neuspešnostjo drugih evropskih fašizmov bi nam marsikaj povedala. Krepitev fašizma je vsekakor ovirala tudi nacionalna heterogenost Jugoslavije. Za avtorjev prikaz delovanja Zbora med okupacijo nimamo bistvenejših pripomb, razen te, da je ob nekaterih problemih spet nekoliko redkobeseden, kar pa je lahko rezultat že omenjanega krajšanja prvotnega teksta disertacije. Podobno velja za opis delovanja ljotičevcev v Sloveniji, mislimo na slovenske zboraše, ki so le igrali važno vlogo in precej vplivali na politiko Leona Rupnika v obdobju 1944/1945. V celoti pa lahko zaključimo, da smo prebrali dobro knjigo, katere glavna odlika je sistematičnost prikaza snovi, predvsem pa je z njo zapolnjena ena glavnih in zadnjih praznin v celoviti podobi srbskega in jugoslovanskega fašizma in kolaboracionizma.

Boris Mlakar

Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945* (»Narod si bo pisal sodbo sam«), Založba Borec, Partizanska knjiga, Ljubljana 1985, 334 str.

Profesor dr. Tone Ferenc je pripravil, založbi Borec in Partizanska knjiga v Ljubljani pa sta leta 1985 založili drugo izmed štirih načrtovanih (po izidu pa prvo) knjigo obsežne raziskovalne teme *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945*. Ta knjiga z naslovom »Narod si bo pisal sodbo sam« obravnava nastanek in delovanje ljudske oblasti od kapitulacije Italije do prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. februarja 1944 v Črnomlju. Na 334 straneh besedila obravnava v 7 poglavjih in 20 podpoglavjih naslednje teme: Osvoboditev južne Slovenije po italijanski kapitulaciji, Prevzem oblasti in organizacija uprave, Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko in ustanovitev novih enot ter zaledne vojaške oblasti, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Delo Upravne komisije za osvobojeno ozemlje, Delo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in Drugo zasedanje AVNOJ in Slovenci. Avtor sproti, na vsaki strani, navaja uporabljene vire. Knjiga ima tudi kazalo osebnih in krajevnih imen. Skrbno so izbrane fotografije in faksimili dokumentov, izdelani pa tudi najpomembnejši zemljevidi.

Knjiga govori o prizadevanjih slovenskih rodoljubov in napoveduje njihova velika pričakovanja. V sklopu celotnega dogajanja tistega časa predstavlja eno od področij narodnoosvobodilnega gibanja, ki je bilo doslej precej zapostavljeno — ob primerjavi s poudarjanjem vojaških dogodkov (tudi do pretiranih podrobnosti) in političnih struktur, posebej še podrobnim navajanjem zamisli, dejavnosti in zaslug posameznikov in političnih organov ob istočasnem zanemarjanju obravnave življenja množic in oblik upora in boja za njihov obstoj, preživetje, osvoboditev, enakopravnost, demokracijo. Take enostranosti zgodovine NOB sem se dodobra zavedel, ko me je pred leti neki učenec začudeno vprašal, mar so ljudje tudi med vojno delali. Spoznal sem, kako smo se že takrat oddaljili od resnične podobe tistega časa in kako ta tone v legendarnost tudi pod vplivom enostranosti in naraščajoče ideološke ekskluzivnosti.